

**Кирило Йосипович Галас
(1921—1995)**

КИРИЛО ГАЛАС В ОНОМАСТИЦІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45).

УДК 811.161.2'373.22(477.87):81'374:378.4(477.87-25)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).6-14

Галас А. Кирило Галас в ономастиці; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Кирило Йосипович Галас залишив нестертий слід в українській ономастичній науці, вписавши свою незабутню сторінку в історію мовознавства передусім глибокими непересічними науковими працями, якими продовжив і збагатив традиції ономастичних студій на Закарпатті.

У стислій довідці, вміщеній в енциклопедії «Українська мова» (автор – П.П. Чучка), повідомляється, що Галас Кирило Йосипович (4. IV 1921, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської області – 5. VIII 1995, Ужгород) – український мовознавець, кандидат філологічних наук з 1961 р. Автор праць «З топоніміки Закарпаття» (1958), «Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)» (1961), «Топонімія в «Гайдамаках» Т.Г. Шевченка (1964), «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (1979), «Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови)» (1985), «Загадковий доктор Гарайда» (1985). Співавтор «Угорсько-українського словника» (1961) [ЕУМ 2000, с. 85]. За цими рядками – визнаний учений-мовознавець, а ще глибоко порядна і світла Людина з нелегкою, драматичною долею, високопрофесійний педагог, віртуоз слова – академічного й поетичного. Маємо за честь сказати слово про відомого українського ономаста, наставника в роки студентського навчання, і робити це вкрай непросто з відомих причин. По-перше, вже немало опубліковано теплих споминів друзів, студентів, колег, які десятиліттями спілкувалися з Кирилом Йосиповичем. Не одне покоління випускників шкіл Закарпаття і студентів Ужгородського університету, де він працював, із вдячністю згадує свого викладача: «Він не просто працював на кафедрі у звичайному буденному розумінні слова – він виконував високу місію викладача університету, бо мав взірць такого викладача, коли здобував свого часу освіту, був вихователем – патріотом, високоерудованою людиною, яка давала приклад професійного мислення і студентам, і колегам» [Розумик 2011, с. 13]. А ще надзвичайно відповідально, бо йдеться про викладача, який не тільки вів один із найскладніших курсів – історичну граматику української мови, а й про те, як віднайти слова, які б змогли ввібрати всю силу визнання і вдячності перед

авторитетом знань. Не вдаючись до гри голосом чи будь-яких ефектних трюків публічного мовлення, Кирило Йосипович академічно, системно викладав наукові факти. Ми, студенти, тоді не знали, що за плечима в нашого викладача – університетські студії в Будапешті, а потім ще один курс навчання в щойно відкритому Ужгородському університеті. Відповідаючи на практичних заняттях, ми бачили, як світяться очі і з'являється приязна усмішка в Кирила Йосиповича після успішної відповіді студента. І ми вчилися, хотіли вчитися, ми відчували, що нас веде Майстер...

Професор В.І. Статєєва, яка була студенткою, а згодом колегою К.Й. Галаса, зізнавалася, як нелегко писати про нього, бо «переслідує боязнь якнайменше схибити в словах про цю людину, щоб не сплиномовити, не спустодзвонити, бо йому це було б не до вподоби» [Статєєва 2002, с. 3]. Це істинна правда, ми пам'ятаємо, як Кирило Йосипович не любив зайвого пишності, тріскотні, словоблудства.

«Усі, хто слухав його лекції, наукові доповіді на конференціях, при обговоренні наукових робіт (статей, дисертацій, монографій тощо), читав його праці, однотайні в оцінках – це був глибокий, різномірно обізнаний та високоерудований учений, з оригінальним самостійним мисленням, зі знанням кількох мов [...]. У своїх наукових пошуках не обмежувався тільки україністикою, завжди йшов ушир та вглиб, максимально використовуючи наукові здобутки інших країн – славістики, германістики, романістики, угорського мовознавства тощо» [Статєєва 2002, с. 13].

Наукові інтереси К.Й. Галаса охоплювали лексикологію, діалектологію, історію мови, історію мовознавства, культуру мови, лексикографію. Проте найвагоміший внесок учений здійснив у теорію та історію слов'янських власних назв (огляд його наукової спадщини різною мірою представлений в аналітичних статтях) [Статєєва 2000; Статєєва 2002; Статєєва 2011; Стрижак 2002; Розумик 2011; Чучка 2002]. Професор П.П. Чучка писав про свого старшого колегу: «К.Й. Галас збагатив ономастичну науку новими думками, свіжими ідеями, вагомим внеском у теорію та історію слов'янських власних назв» [Чучка 2002, с. 37]; «... він фактично запо-

чаткував систематичне дослідження власних назв на Закарпатті, добре знав українські народні говори нашого краю і принципи номінації ...» [Чучка 2002, с. 35]; «К.Й. Галас – це вроджений ономаст, це самобутній філолог, роль якого важко переоцінити [Чучка 2002, с. 38].

Обігруючи етимологію прізвища вченого, П.П. Чучка чітко і без перебільшення визначив, ким є Галас в історії української мовознавчої думки: «Так, К.Й. Галас увійшов до української ономастики, вписався до історії українського мовознавства не лише тим, що збагатив український ономастикон ще на одне українське прізвище [...]. Якщо для української мови лексема *галас* – це звичайний собі іменник, у нашому випадку звичайне прізвище, то для українського мовознавства *Галас* – це не просто прізвище. Галас – це ім'я, це іменитість серед славістів, особливо серед слов'янських ономастів» [Чучка 2002, с. 37].

Визнання «вродженого ономаста» [Чучка, 2002, с. 38] К.Й. Галас здобув передусім як дослідник топонімів Закарпаття. За бібліографічними відомостями, перші наукові публікації, тоді ще студента славістичного відділу Будапештського університету Кирила Галаса, з'явилися 1942 року у двотижневнику «Літературна неділя», що видавався «Подкарпатським обществом наук» і виходив в Ужгороді. Протягом 1942–1944 років у «Літературній неділі» з'явилося вісім мовознавчих праць К. Галаса. У трьох із них («Осонь» (1943), «Григорій чи Георгій» (1943), «У Сиготі» або «у сиготі» (1944)), а також у четвертій «Псевдоніми й імена героїв в нашій літературі» (1942) (імовірність авторства якої встановив Б.К. Галас) молодий автор торкається питань етимології й ономастики.

На становлення ономастичних зацікавлень Кирила Галаса безпосередній вплив мали професори-славісти Будапештського університету, особливо видатний вихованець Вігольда Ташицького Іштван Кнієжа. К. Галас згадував: «В університеті я слухав лекції зі славістики спочатку у професора Дюли Лазіціуса, що тимчасово очолював кафедру слов'янської філології... а згодом у професора Іштвана Кнієжі, та таких чудових учених і педагогів, як Золтан Трочані, Ласло Гадрович...», які давали слухачам відомості високої проби. Нарис про І. Кнієжу в посібнику «Українська топонімія Закарпаття» К.Й. Галас почав з оцінки Бели Калмана: «Відомий угорський ономаст Бела Калман мав усі підстави найвидатнішою постаттю серед угорських дослідників-назовознавців уважати саме академіка Іштвана Кнієжу. Це справді видатний представник мовознавства в Угорщині другої чверті нашого століття» [Галас 1979, с. 94].

Не можна оминати також ролі Гядора Стрипського у долі Галаса-ономаста, бо саме завдяки наполегливим спонукуванням Г. Стрипського фіксувати і вивчати народну мову на хвилі піднесення студенти-славісти Омелян Балецький, Йосип Архій, Кирило Галас у 40-их роках ХХ ст. почали активно друкувати в ужгородській «Літературній неділі» свої ранні мовознавчі розвідки з ономастики й діа-

лектології, які вже засвідчували високий європейський рівень [Галас 2019, с. 35].

Навчаючись в аспірантурі на кафедрі української мови Ужгородського університету (1954–1957), К.Й. Галас виконав кандидатську дисертацію «Топоніміка Закарпатської області. Назви населених пунктів». Професор П.П. Чучка відзначив, що К.Й. Галас один із перших в Україні виконав таку роботу [Чучка 2002, с. 38], виконав на достовірному живомовному матеріалі із широким залученням давніх писемних джерел. У спогадах Кирило Йосипович згадував: «захистив у 1961 році кандидатську дисертацію з топоніміки – це була перша така кандидатська дисертація на Україні та й у країні взагалі. Захисту я ждав, правда, два роки...». «Загадкову» історію навколо «чи не першого в Україні серйозного дослідження, присвяченого ойконімії взагалі», докладно виклав О.С. Стрижак у статті, вміщеній у збірнику пам'яті Кирила Галаса [Стрижак 2002].

З 1962 р. Кирило Галас був у складі Комісії з топоніміки та ономастики при Відділі суспільних наук АН УРСР, пізніше Української ономастичної комісії (про назву, зміни назви, склад комісії й ономастичну хвилю в Україні див. статтю Ю.О. Карпенка «Олексій Сильвестрович Стрижак, видатний український ономаст»).

Наукова діяльність кафедри української мови Ужгородського університету, яка набрала обертів під керівництвом професорів С.П. Бевзенка і Й.О. Дзєндзелівського, охоплювала й ономастичну проблематику, і діалектно-ономастична робота активно розгорталася. На кафедрі, згадує Т.М. Розумик, склалася дружня творча атмосфера, яка сприяла розвитку досліджень у галузі історії мови, історії українського мовознавства, діалектології, ономастики та інших галузей мовознавства. В цій атмосфері Кирило Йосипович був науковим лідером, думка його важила, його присутність надихала, мобілізувала до праці [Розумик 2011, с. 13].

Професор В.І. Статєєва розкриває код наукового авторитету Кирила Галаса: глибокий інтелект К.Й. Галаса, який однаковою мірою блискуче володів як аналізом, так і синтезом, у сполученні з багатющою літературою, що використовувалася ним, та при застосуванні плідного наукового методу – комплексного підходу, який враховував дані не тільки лінгвістики, але й інших наук, у сполученні з винятковою науковою сумлінністю дозволяв формулювати переконливі та аргументовані висновки [Статєєва 2002, с. 13–14].

Пригадується, як Й.О. Дзєндзелівський захоплювався хистом Кирила Йосиповича проникнути вглиб етимології назви, як він умів ухопити кінець ниточки – і заплутаний клубок розкручувався.

Розгорнуті етюди Галаса про переважну більшість закарпатських ойконімів, як *Берегово, Велятино, Горінчово, Іза, Іршава, Лінці, Невицьке, Нелітино, Перечин, Подобовець, Раковець, Рахів, Ужгород* та інші дотепер захоплюють читача новизною думок, філігранністю підходу до аналізу назв та переконливістю доведень [Чучка 2002, с. 38].

Тож у чому полягає унікальність ономастич-

них досліджень К.Й. Галаса? Звідки висока достовірність його ономастичних етимологій?

Найкоротша відповідь – це системний підхід до власних географічних назв. Системність пролизує у К.Й. Галаса всі етапи дослідження власної назви від моменту запису її нинішнього звучання у засвідченні писемних пам'яток минулих епох аж до з'ясування кінцевої етимології назви і виражалася в таких принципових засадах:

1. Етимологічному аналізу дослідник піддавав тільки автентичні живомовні назви, записані з уст місцевого корінного населення зі збереженням усіх тонкощів говірки, а не адміністративні покручі чи штучні форми, вигадані різними комісіями нашого часу. К.Й. Галас уважно записував і аналізував традиційні топоніми зразка *Воловий, Богырєвиця, Лумшоры, Нєтровець, Синєвир...* Він намагався уникати штучних витворів зразка *Ділове, Комсомольське, Лємківці, Лісковець, Приборжавське* та бюрократичні перекручення зразка *Буштина, Горінчєве, Лисичєве, Солотвино, Чертеж, Жденісьє*. До речі, К.Й. Галас був противником усяких перейменувань географічних об'єктів.

2. Установлюючи сучасну локалізацію географічного об'єкта у просторі, завжди прагнув засвідчити на місці також і фізичні риси (розміри та форму) відповідних мікрооб'єктів, їх функції, навіть назви їх власників.

3. Науковець намагався зібрати на місці назви й сусідніх географічних об'єктів, найменування яких могли б пролити світло на походження аналізованого топоніма. Тому в усіх його ономастичних розвідках наведені аналогії та паралелі з різних регіонів України та порубіжжя.

4. К.Й. Галас з'ясував, чи відома в цьому регіоні лексема, яка могла стати базою для утворення відповідного топоніма і яка семантика певної лексеми.

5. Системність ономастичних досліджень К.Й. Галаса полягає і в тому, що твірні основи описуваних ним топонімів він шукав та знаходив не в будь-яких мовах світу, а тільки в тих, які мали колишній реальний стосунок до Карпат (передусім, в українській, польській, словацькій, болгарській, сербській, хорватській, угорській, румунській, німецькій). Про такий мовний «антураж», розмірковує О.С. Стрижак, яким виділявся Кирило Йосипович, як і багато його земляків, що виростили в строкатому мовному оточенні і здобули освіту на Заході, можна було лише мріяти [Стрижак 2002, с. 21].

6. Учений добре знався на загальних принципах номінації, що діють у слов'янських мовах при надаванні назв географічним об'єктам, бо усвідомлював, що без цього ономастичні етимології приречені на фантазію. Він постійно рахувався з тим, що може, а що не може стати власною назвою, яка означає денотата може бути достатньою для того, аби на її основі постала власна назва. Він враховував дію законів відносної негативності, дію закону ряду та інших законів (статті «До питання вивчення топоніміки Закарпаття» (1957), «*Говерля, Вигорлят*» (1961), «Дані діалектної топонімії як засіб хроноло-

гізації мовних процесів і явищ» (1983), «Апеллятив *бріще* в западноукраїнської топонімії» (1984)).

7. При встановленні етимології топоніма К.Й. Галас майже ніколи не спокушався фонетичною близькістю зіставлюваних слів, а завжди враховував функції кожної морфеми відповідного топоніма, передусім коли йшлося про такі форманти, як **-ани, (-яни), -ичі, -овичі, -івці, -инці, -ята** і т. п. Рахувався з національною специфікою форм окремих моделей (статті «*Орява, Орава*» (1964), «Гідронімія Закарпаття (До питання про назву ріки Уж)» (1965), «Давньоруські апеллятиви **льбава, *льнькъ* в основі українських топонімів *Обава, Онук*» (1982), розвідка «До питання про антропоніми *Нечай, Нечак* і топоніми *Нечачь ЛѢсь і Нечачь Потокъ*»).

8. Дослідник добре знався на стратиграфії окремих моделей слов'янських і неслов'янських власних назв та навіть окремих їх формантів. Безпосереднім підтвердженням цього може служити й те, що теоретичній їх мотивації він присвятив працю «Назва як мовна одиниця» (Ужгород, 1985). «Хоча посібник К.Й. Галаса став корисним передусім студентам Ужгородського університету при вивченні вузівських курсів сучасної української літературної мови (усіх її розділів), вступу до мовознавства, загального мовознавства, спецкурсів, у системі науково-дослідної роботи студентів (при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт), ще більш цінний він для аспірантів, викладачів, науковців, оскільки знайомить з новаторською постановкою багатьох ключових теоретичних мовознавчих проблем, зокрема таких, як розуміння назви (загальної і власної); категоріальні ознаки назви як окремої мовної одиниці; співвідношення між назвою і словом, словосполученням, фраземою, перифразом; назви і частини мови; назва і лексичне значення; співвідношення лексичного значення, поняття та уявлення; питання про наявність / відсутність лексичного значення у т. зв. службових словах, вигуках; правопис складених власних назв; етапність творення назв; способи назвотворення; необхідність діяхронного підходу при дослідженні способів назвотворення тощо, – проте й по сьогодні не можна, на жаль, констатувати значного поширення цих новаторських ідей» [Статєєва 2011, с. 23].

10. К.Й. Галас послідовно виступає також за дотримання закону фонетичних відповідностей при встановленні етимології порівнюваних фактів, але заперечує їх абсолютизацію, зокрема коли вони є сумнівної вартості.

Основною, подвижницькою працею всього життя К.Й. Галаса є «Словник українських топонімів Закарпаття». Це своєрідна енциклопедія краю, створена не колективом, а однією особою, – і в цьому її незаперечна цінність. Якби Кирило Йосипович уклав тільки один цей словник – його ім'я вписалося б у ряд найавторитетніших науковців України, що створили справжні науково-культурні цінності народу [Статєєва 2002, с. 14].

Над «Словником українських топонімів За-

карпаття», «покликаним прийти на зміну “Карпаторусским межевым названиям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова», неперевершеного доти інформанта у галузі закарпатоукраїнського топонімікону, К.Й. Галас працював увесь час після захисту кандидатської дисертації, думаючи, що десь колись удасться використати його для підготовки докторської дисертації. У спогадах зізнався, що й на пенсії не випускає з виду «Словника», має час для роздумів, для деяких узагальнень, для принагідних доповнень, виправлень у своєму дітищі, вірячи, що хоч дещо залишиться з його багаторічної праці.

Основні теоретичні засади цієї праці викладені в статті «Словник українських топонімів Закарпаття» [Галас 1993], що є, власне, передмовою до словника, датованою серпнем 1990 року. Словник К.Й. Галаса від відомої праці О.Л. Петрова відділяє півстоліття, і різниця між ними велика: 1) неоднаковий обсяг; 2) різний характер подання матеріалу; 3) нетотожне охоплення території. Стосовно різного охоплення території К.Й. Галас пояснював: «Петров охопив і ті регіони, що на сьогодні залишилися на територіях Словаччини, Угорщини та Румунії, у той час як наша праця не виходить за межі сучасної Закарпатської області. Це зумовлено як тим, що ми не чіпали проблем, які мають специфічний характер у зв'язку з належністю цих земель до інших державних утворень, так і тим, що топонімія цих регіонів успішно й об'єктивно може досліджуватись (і досліджується) ученими відповідних країн» [Галас 1993, с. 111]. Що стосується різного характеру подання матеріалу, на відміну від О.Л. Петрова, К.Й. Галас прагнув до того, «щоб цей матеріал був лінгвістично освітлений, щоб читач більш-менш чітко уявляв, із яким мовним матеріалом він має справу, які назвотворчі процеси сформуливали поданий тут топонімікон. У Петрова, звичайно, й близько цього не було» [Галас 1993, с. 111].

Слід відзначити, що К.Й. Галас дуже схвально відгукувався про працю О.Л. Петрова (попри критику, якої вона зазнавала): «невтомність, новизна ділянки та, кажучи образно, «мале діло замість великого безділля» – це те, за що історія української науки, у тому числі, звичайно, й ономастика, назавжди залишиться вдячною О.Л. Петрову, на працю якого посилання не припиняються до наших днів, що є красномовним підтвердженням великої служби, яку виконала праця Петрова для славістики та суміжних із нею галузей [Галас 1993, с. 111]. У книзі «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті», а ще раніше в статті «О.Л. Петров і українська ономастика» [Галас 1969] К.Й. Галас дає докладний огляд праць О.Л. Петрова з метою показати, скільки зроблено Петровим, щоб запропоновані ним для науки, зокрема для ономастики, дані були надійними: «Як видно, Петровим зроблено чимало. І не можна не віддати належного йому за внесок, який він зробив у науку, у вивчення історії Закарпаття, в тому числі і в дослідження закарпатоукраїнського власної-

менного багатства. Це, звичайно, зовсім не означає, що слід закривати очі на його методологічні та політичні позиції, які для нас абсолютно неприйнятні [Галас 1979, с. 34].

Структуру «Словника українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса традиційно, як і всякої іншої праці такого типу, складають окремі статті, розміщені, на відміну від звичайних подібних праць, у буквофонемному порядку. Історичний фактаж, якщо він був розпорядженні автора, подається на початку статті із збереженням записів, які були в тих працях, із яких узяті ці дані. Завершується стаття лінгвістичним аналізом назви. Лінгвістичний аналіз автор прагнув дати такий, щоб, наскільки це можливо, був розкритий назвотворчий процес і щоб стало ясно, як і з якого мовного матеріалу одержано ту чи ту географічну назву, тобто вчений намагався показати, як назва виникла, яких змін на протязі свого буття вона зазнала і якою вона врешті-решт стала. Оперуючи такими термінами, як *субстантивіт* (*Дубовé, Крásна, Давьітково*), *еліптит* (*За Рікóв*), *номінативіт* (*Заріка, Загорá, Завóдá*), К.Й. Галас робить це з певних переконливо обґрунтованих теоретичних міркувань [Галас 1993, с. 112–113].

Увагу читача, передбачає К. Галас, приверне й те, що всі компоненти складених назв подаються в його праці з великої літери. Це теж не випадковість. У цьому виявляється розуміння ученим власної географічної назви, передусім складеної. За переконанням К.Й. Галаса, у власних назвах усі компоненти співвідносяться не з чимось узагальненим, а лише з чимось окремим, бо кожна власна назва стосується, як відомо, лише уявлення про окремий об'єкт називання. Отже, автор приєднується до тих мовознавців, що в складених власних назвах бачать тільки такі елементи, що виражають окреме, а не загальне. Тому в таких назвах усі їх складові компоненти (у нього в цьому плані найчастіше звертають на себе увагу прийменники) він подає з великої букви, не вважаючи їх такими, що виражають узагальнення. У зв'язку з цим К.Й. Галас намагався у своїй праці витримувати ці важливі, на його погляд, принципи назвотвору та назвознавства в цілому.

Матеріалом для автора було те, що містилося в доступних опублікованих джерелах, і те, що було зібрано на місцях власними силами та силами вихованців-студентів, які під його керівництвом протягом десятиліть виконували курсові та дипломні роботи з топоніміки. Останньою фундаментальною працею, дані якої врахував К.Й. Галас, був «Словник гідронімів України» (1978).

Праця К.Й. Галаса містить як старовинний, так і новий матеріал. Історичні дані, подані в статтях, документують це достатньо.

Для аналізу залучався значний матеріал із словників найрізноманітнішого характеру, дані з живих народних говорів, факти з різних праць як вітчизняних, так і зарубіжних, що видно з самої праці та доданого списку використаної літератури.

К.Й. Галас визнавав, що до абсолютної повно-

ти охоплення топонімії, незважаючи на солідний обсяг своєї праці, він і не прагнув, бо це й неможливо. У «Словнику» не представлено особливо ті численні нові назви, що пов'язуються з новими об'єктами найрізноманітнішого характеру, що появлялися й появляються повсякденно у зв'язку з величезними масштабами будівництва, різноманітної господарської діяльності заводів, фабрик, колгоспів, лісгоспів тощо. «Усе це чекає на наступних сумлінних дослідників, покликаних гідно зафіксувати ті назви, у яких відбилися нове життя возз'єднаного Закарпаття» [Галас 1993, с. 114–115].

Кількість статей у «Словнику» не є водночас і кількістю географічних об'єктів. Статті фіксують назви, виявлені у вжитку по відповідних населених пунктах, вони часом можуть стосуватись одного об'єкта, але бути функціональними одиницями різних говіркових мікросистем, а це може іноді виражатися у відмінностях фонетичного і морфологічного характеру.

«Словник» містить не якийсь один клас топонімів, а всі зафіксовані топоніми: ороніми (у широкому розумінні), гідроніми, ойконіми. Це дає можливість наочніше бачити перенесення назв з одних географічних об'єктів на інші (топометонімія), орієнтуватися в таких моментах, як первинність та вторинність назви тощо [Галас 1993, с. 115]. К.Й. Галас був переконаним у тому, що праці, присвячені одному топонімному класу, не дають чіткої уяви про метонімію, інакше дуже важливу для правильного уявлення про хід назвотворчого процесу; точніше кажучи, праці з одним якимсь топонімним класом і не висувують цієї немаловажної проблеми, а також, звичайно, й не розв'язують її [Галас 1993, с. 115]. Цим, очевидно, і пояснюється відмова Кирила Йосиповича свого часу взяти участь у проєкті Словника гідронімів України. З цього приводу В.В. Німчук писав до К.Й. Галаса: *Покликаючись на те, що Ви буцімто відмовились укладати гідронімію басейну Тиси до нашого Словника, Кирило Кузьмич вслякими засобами добивається того, щоб цю частину доручити мені. Головний аргумент – тільки Німчук знає угорську мову.*

Я завжди охоче, з почуттям внутрішнього обов'язку, писав, пишу й писатиму про землю, де “світ уздрів”, про мову людей свого краю. Однак над гідронімією Закарпаття тепер працювати не можу. Та й не бачу в цьому сенсу, бо над нею працюєте більше двадцяти років Ви (як над частиною закарпатської топонімії) (лист, датований 22 січня 1971 р., зберігається в родинному архіві).

К.Й. Галас визначає свій словник як діалектний у своїй основі, топоніми в ньому, наскільки це було можливе, подано так, як вони звучать і відмінюються в тих місцях, де вони побутують. Історичні, етимологічні та назвотвірні екскурси, до яких доводиться вдаватися для з'ясування природи і характеру топонімів, надають словнику характеру історично-етимологічно-назвотвірного [Галас 1993, с. 115–116].

На думку автора, фіксація живих народномовних рис топонімів становить одну з найвагоміших

науково корисних ознак цієї праці; це робить її здатною служити надійним джерелом лінгвальної інформації топонімів, такої потрібної для мовознавців та тих іншопрофільних дослідників... [Галас 1993, с. 115–116].

Літературне оформлення у «Словнику» мають лише ті назви, що введені офіційним шляхом і не встигли набути діалектного вигляду (їх дуже мало). Є в цій праці також ті мертвонароджені форми назв, які створено було адміністрацією за часів ЧСР. Вони не могли бути залишені поза увагою, оскільки свого часу так чи інакше функціонували, вважаючись українськими відповідниками до іншомовних назв, переважно угорських за походженням. У «Словник» унесено також ойконіми з угорської етнічної смуги, оскільки вони вживалися чи вживаються й українцями як частина українського топонімного реманенту, хоч виникли ці назви й живуть по-своєму в окремому мовному середовищі як частина угорського топонімікону, будучи територіально-адміністративно залученими до українського топонімікону, що позначається до певної міри на їх мовному оформленні [Галас 1993, с. 116].

К.Й. Галас мав велику надію, що його праця буде зустрінена всіма зацікавленими цілком прихильно принаймні як гідна заміна “Карпаторусским межевым названіям из пол. XIX и из нач. XX в.” О.Л. Петрова [Галас 1993, с. 115]. Ні в кого з фахівців не виникає сумнівів щодо унікальності і незаперечної наукової вартості підготовленого К.Й. Галасом «Словника»: «Ні охопленням фактичного матеріалу, ні глибиною його історичного та етимологічного аналізу багатотомний «Словник українських топонімів Закарпаття» К.Й. Галаса не має рівних собі в Україні» [Чучка 2002, с. 39]. До майбутніх звернувся відомою латинською сентенцією: *feci, quod potui, faciant meliora potentes* (Я зробив, що міг, нехай краще зроблять ті, що можуть). А зробив він неймовірно багато і зробив на такому рівні, до якого ще рости і рости, принаймні, щоб усвідомити всю філософію цієї титанічної праці.

Своєрідним продовженням статей з етимології та ономастики К.Й. Галаса П.П. Чучка назвав солідний критичний огляд наукових праць про карпатську ономастику «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (Ужгород, 1979) [Чучка 2002, с. 38]. На жаль, поліграфічний рівень цього видання вкрай незадовільний. Після появи сигнального примірника книги Кирило Йосипович у розпачі відмовився забрати тираж із друкарні. На сьогодні нам удалося передрукувати цю працю і підготувати її до повторного видання з тим, щоб вона продовжила своє життя як вагомих посібник з ономастики для студента і не тільки для нього.

Праця оригінальна тим, що автор, висловлюючи в ній прописні істини ономастам-початківцям, не повчає, які методи дослідження в топоніміці є більш ефективні, а які – менш ефективні, що в ономастиці головне, а що другорядне. Він

піддає кваліфікованому критичному аналізу науковий доробок 90 вчених із європейськими іменами, які зробили внесок в ономастику Карпатського регіону упродовж останніх 150 років. Найбільші за обсягом нариси присвячені таким особистостям, як І.П. Філевич (1856–1913), О.І. Соболевський (1856–1929), О.М. Петров (1871–1932), Г.М. Стрипський (1875–1946), І.А. Панькевич (1897–1968), В.В. Німчук, О.М. Трубачов, Ян Станіслав (1904–1977), Я. Меліх (1872–1963), О. Бонкало (1880–1959), І. Кнісжа (1898–1965), В. Белаї, І. Сабо (1898–1969), Л. Деже. Таку книгу можна назвати історією дослідження ономастики Карпат: її автор розумно, критично, але коректно розглядає методіку і методологію, яку застосовували європейські вчені при дослідженні середньовічної і сучасної ономастики Закарпаття, не оминаючи при цьому ні здобутків, ні прорахунків учених. Автор сподівався, що написані ним рядки про історію дослідження закарпатоукраїнської топонімії будуть тим матеріалом, що в добрий час увіллється хоч якоюсь частиною у нарис історії вивчення української топонімії [Галас 1979, с. 4].

Дуже влучно окреслила відмітні риси індивідуального мовостилі Кирила Йосиповича, високоінтелектуального вченого-мовознавця, досвідченого педагога, зрілого поета-науковця, працелюба, принципової і справедливої, не фальшивої людини, для кого наукова та педагогічна діяльність була не тільки службою заради платні, але й покликанням, В.І. Статєєва: «Хочеться сказати ще про одне. Про його стиль, його мову, його слово – оте слово, що стало і його професією, і його життєвою пасією. Цим словом він, крім усього іншого, ще й володів блискуче. Отже до всіх інших талантів долучався іще один – мовний. Отой розлого-розгалужений, розрукавлений вислів, складні, ускладнено-перескладнені конструкції (відомо ж: чим вищий, ґрудованіший рівень мислення, тим складніші синтаксичні побудови автора-науковця), оті надзвичайно суперточні, гостропроникливі, пронизливо-прорймаючі слова, несподівано вражаючі, незвичайні, незатерті мовні образи – його індивідуальні неологізми, – викликають здивування своєю влучністю» [Статєєва 2000, с. 46]. Т.М. Розумик також додає: «Кирило Йосипович ... віртуозно володів словом – можна складати за ним словник оказіоналізмів-неологізмів» [Розумик 2011, с. 13].

Ці спостереження можна ілюструвати десятками прикладів з опублікованих і ще не виданих наукових праць, а хто слухав лекції, виступи Кирила Йосиповича на різних наукових заходах, чи й просто у розмові, мав змогу відчувати неповторну метафорику, впізнавану тонку іронію. Дуже вимогливий у першу чергу до себе, К.Й. Галас міг запально відреагувати на позбавлені наукового підґрунтя твердження. У його наукових працях можемо прочитати: *справжньою іронією над наукою звучать після таких «етимологій» слова автора...; нарис, на жаль, не витримує критики щодо географічного опису краю; як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще*

й досі пригощають екскурсоводи туристів; незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань.

Кирило Йосипович не терпів лінгвістичної сваволі, а лженаукові легенди навколо походження власних назв любителів крайової історії і туризму викликали в нього обурення, емоційні реєстри якого ми не раз мали змогу відчувати. З часом засвоюєш ще один життєвий урок: ніщо не може виправдати словоблудства, фальші, обману.

Так, у «Словнику українських топонімів Закарпаття» при поясненні назви *Уж*, *-жа*, ріка, л. п. *Лабірця* серед іншого читаємо: «Спрощено «вирішував» цю проблему В.О. Ануцин, заявивши, що на Закарпатті «з-поміж змій найбільше поширені вужі (звичайні і водяні). Недарма одна з найбільших рік Закарпаття називається *Уж*. [...] Як видно, це звичайна легенька народна етимологія, якою, на жаль, ще й досі пригощають екскурсоводи туристів. [...] Кілька спроб розкрити цей топонім зробив автор цих рядків [...]. Усе це лише пошуки, зондування, не більше [Словник 2002, с. 373].

З опублікованого фрагмента Словника у статті *Ужгород* [Словник 2002, с. 370–374] видно всю складність питання щодо виникнення назви *Ужгород*: «Як утворилася форма *Ужгород*, залишається неясним (хоча штучність її цілком очевидна: уг. елемент *vár* «фортеця, замок» скальковано елементом город, а замість елемента *Ung* підставлено *Уж*). Найважчим щодо етимології тут є, без сумніву, *Ung*» [Словник 2002, с. 372].

Аналізуючи цікаву, але абсолютно бездоказову, на думку К.Й. Галаса, точку зору з приводу утворення назви *Ужгород*, викладену в одному чехословацькому виданні, автор безкомпромісно стверджує: «Незважаючи на деяку науковоподібність викладених тут міркувань, усе це лише «биття об лід» неспокійної людської думки, що ніяк не може вибратися з давно створеного замкненого кола» [Словник 2002, с. 374].

Уг, *-га*, ріка, л. п. *Лабірця*, л. п. *Бодрогу*, л. п. *Тиси* (*Ужгород-Ужок*). *Уг*, *-а...*; очевидно, *Уж* до впадіння в нього р. *Стужиці* – Це «вчена» назва ріки, відомої сьогодні під назвою (штучною) *Уж*, і є калькою з форми *Ung*, збереженої до сьогодні угорцями. [...]. Усе це, звичайно, лише даремні, хоч і сумлінні, намагання з'ясувати нез'ясоване явище (з рукопису Словника).

Наводимо кілька фрагментів – словникових статей, із яких видно, які труднощі у з'ясуванні етимології доводилося долати дослідникові, як він дбав про наукову достовірність викладених припущень. Б.К. Галас розповідав, як він радив батькові зупинитися нарешті на якійсь версії, бо вже тих *мабуть, можливо, може, імовірно* забагато.

Ошпъръ (sic! – К. Г.), гора. – Неясне. *Чопча*, *Чопч'і*, потік, л. п. *Хустця*, л. п. *Тиси* (*Хуст*): *Сорца*, потік. – Неясне. Може, щось переключено.

З приводу топоніма **Чаворова Че'рт'їж**, *-в'ор'в'ойі* *-те'їжé*, у *-в'ор'в'ой(й)* *-те'їжé*, лука (В. Ворота). Трохи дивує жін. рід топоніма.

Че'р'їж, *ка*, на *-ку*, поле (Підвиноградів). [...].

Мабуть, з апел. *че'р'ак*.

Черз'ів, зова, на -зіві, поле (Боронява). [...]. Неясне. Можливо, з уг. *cserző* 'дубильний'? Тут була якась дубильня?

Чёрна, ны, у Че'рн'і, село (Черна). Топонім *Чёрна* (ні в якому разі не *Чорна!*) досить загадковий.

Чётера, -р, на -рах, поле (Смерекова). Неясне. Щось запозичене з румунської?

Мимоволі спадає на думку схожа доля лексикографічних праць, підготовлених М.А. Грицаком і К.Й. Галасом. Кирило Йосипович був у теплих товариських стосунках із Миколою Андрійовичем, писав про його настирливе збирання закарпатської діалектної лексики, що стало основним змістом і сенсом його непростого життя, і завдяки цьому зафіксовані неоціненні народні лексичні скарби, такі вартісні для слов'янознавства взагалі, а для україністики – зокрема [Галас 2021, с. 117]. У спогадах К. Галас називає українського діалектолога, Словникаря з Росішки закарпатським Далем. Обидва – і М.А. Грицак, і К.Й. Галас – поклали на вівтар науки титанічну працю, зігріту безмежною синівською любов'ю до рідної закарпатської землі, до її людей, до рясної і барвистої народної лексики, обом, на жаль, не судилося побачити плодів своєї праці.

У підготовці до друку словника Кирила Йосиповича – велика частка зусиль його сина Бориса, бо саме він протягом кількох років віддрукував п'ять тисяч сторінок цієї титанічної праці, після загибелі батька займався підготовкою словника до видання, здійснював редакторську роботу, перевіряв букву за буквою, зіставляв із рукописами, а що залишилося незрозумілим чи сумнівним, намагався самостійно з'ясувати у мовців. Борис дуже вболівав за батьків словник, бо добре розумів високу наукову вартість цієї праці, і поспішав завершити коректуру...

У передмові до «Словника» К.Й. Галаса є рядки, які не можу не процитувати: «На закінчення хочу підкреслити ту неоціненну копійку працю, яку для приведення в належний порядок цього «Словника» виконав мій син Борис Кирилович Галас, віддавши всьому цьому кілька років. Без його друкарських машинок, які натужно стукотіли днями й ночами, без його терпіння й сумлінності, без тієї самопожертви, яку він виявив, будучи завантаженим виснажливою роботою в школі, без консультацій, порад не лише технічного порядку, без дискусій, іноді гострих суперечок, що неминуче виникали в цьому складному процесі, – без усього цього цей Словник лежав би ще невідомо доки горою нікому не потрібного Вавілоу...».

Уже після трагічної загибелі свою монографію

«Українська рукописна лексикографія у зв'язку з процесами формування і розвитку нової української літературної мови (кінець XVIII – початок XX ст.)» (2005 р.), підготовлену до захисту докторської дисертації, Борис Галас присвятив світлій пам'яті батька і вчителя Кирила Йосиповича Галаса. Наприкінці передмови – слова ніжної синівської любові і вдячності: «Усякі проблемні «дрібнички» (наприклад, у справі розшифрування малорозбірливих місць у рукописах) успішно розв'язувалися у 80–90 роках з участю батька – К.Й. Галаса, який був моїм найзацікавленішим консультантом, уважним, знаючим, вимогливим і доброзичливим учителем. Спілкуючись, він ніколи не нав'язував своїх поглядів, радів кожній ініціативі сина-науковця, десь глибоко в душі, напевно, картаючи себе, що колись відпустив його незвіданим і таким загайним філологічним курсом.

Дякую долі, що на цьому шляху мені не раз пощастило відчутти радість відкриття і що першим, хто зі мною цю радість поділяв, хто надихав на дальші успіхи, найчастіше був Батько».

Вони були дуже щасливі разом, батько і син.

Дякую долі, що привела мене на філологічний факультет Ужгородського університету, що пощастило вчитися у мудрих наставників, яким був Кирило Йосипович, за те, що в моєму житті з'явився Борис, молодший син Кирила Йосиповича, який привів мене в батьківську хату, в родину, де завжди цінувалися праця і порядність, де хвилювалися і раділи один за одного, тактовно підказували, радили і вказували на помилки, де вміли дружно голосно сміятися і не соромилися плакати, де завжди гостинно вітали наших студентських друзів і рідних. Якби можна було переписати бодай якісь сторінки в житті, то це було б бажання слухати і слухати про пережите, почуте, прочитане, відкрите, передумане. І нікуди не поспішати, жартома відмахуючись: «Ви мені вже це розказували», а Кирило Йосипович у відповідь посміявся б незабутнім приглушеним сміхом. А ще: скільки б не просив, охоче вимовляла б слова з боржавським діалектним *ѣ*, і прикметники у множині з кінцевим твердим приголосним (*тве'рді, зе'ле'ні, молоді*), і ще багато-багато чого. І писати наукову роботу у студентські роки попросилася б до Кирила Йосиповича.

Натомість маємо обов'язок довести до завершення таку довгу путь до читача праці Кирила Йосиповича (яку у передмові до «Словника» він назвав «нашою спільною кривавицею», маючи на увазі допомогу сина і дружини).

І якщо суджено нам видати працю Кирила Йосиповича Галаса і зробити її надбанням мовознавчої спільноти, то ми докладемо до цього всіх зусиль.

Література

1. Галас А. Гядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Вип. 2 (42). Ужгород, 2020. С. 28–37.
2. Галас Б. Публікації К. Галаса (Матеріали до бібліографії). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 420–432.
3. Галас К. Згадуючи Г.М. Стрипського. *Із роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 88–101.

4. Галас К. Микола Грицак. *Из роздумів про наше*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 110–117.
5. Галас К.Й. О.Л. Петров і українська ономастика. *Вопросы русского и сопоставительного языкознания* (научно-тематический сборник). Ужгород, 1969. С. 55–71.
6. Галас К. Словник українських топонімів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 109–117.
7. Галас К.Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Ужгород, 1979. 119 с.
8. Розумик Т. І мовознавець, і педагог, і поет, і публіцист (до 90-річчя з дня народження К.Й. Галаса). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
9. «Словник українських топонімів Закарпаття» (фрагменти). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 365–376.
10. Статєєва В. Кирило Галас. *Педагоги-науковці*. Ч. 2. Ужгород, 2000. С. 39–47.
11. Статєєва В. Кирило Галас. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 3–20.
12. Статєєва В. Нове слово Кирила Галаса в теорії ономасіології. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 4–14.
13. Стрижак О. Руснак, Русин, Руський. Рутен. Карпаторус. Угрорус. Українець (До 80-річчя з дня народження Кирила Йосиповича Галаса). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 21–34.
14. Чучка П. Галас в ономастиці і ономастика у Галаса. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наук. пр. Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. Ужгород, 2002. С. 35–39.
15. Чучка П.П. Галас Кирило Йосипович. *Українська мова*. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2000. С. 85.

References

1. Halas A. (2020) Hiiador Strypskyi v istorii ukrainskoho movoznavstva na Zakarpatti [Giador Strypsky in the history of Ukrainian linguistics in Transcarpathia]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 2 (42). Uzhhorod, 2020. S. 28–37 [in Ukrainian].
2. Halas B. (2002) Publikatsii K. Halasa (Materialy do bibliohrafi) [Publications of K. Halas (Materials for bibliography)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 420–432 [in Ukrainian].
3. Halas K. (2021) Zhaduiuchy H.M. Strypskoho [Remembering H.M. Strypsky]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 88–101 [in Ukrainian].
4. Halas K. (2021) Mykola Hrytsak [Mykola Hrytsak]. *Из роздумів про наше*. Uzhhorod: Grazhda, 2021. S. 110–117. [in Ukrainian].
5. Halas K.Yo. (1969) O.L. Petrov i ukrainska onomastyka [O.L. Petrov and Ukrainian onomastics]. *Voprosy russkogo i sopostavitelnogo yazykoznaniiya* (nauchno-tematicheskii sbornik). Uzhhorod, 1969. S. 55–71 [in Ukrainian].
6. Halas K. (1993) Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i siohodni: Materialy naukovopraktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 r.). Uzhhorod, 1993. S. 109–117 [in Ukrainian].
7. Halas K.Yo. (1979) Ukrainska toponimiiia Zakarpattia v lnhvistychnomu aspekti [Ukrainian toponymy of Transcarpathia in the linguistic aspect]. Uzhhorod, 1979. 119 s. [in Ukrainian].
8. Rozumyk T. (2011) I movoznavets, i pedahoh, i poet, i publitsyst (do 90-richchia z dnia narodzhennia K.Yo. Halasa) [And a linguist, and a teacher, and a poet, and a publicist (to the 90th anniversary of the birth of K.Yo. Halas)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
9. Slovnyk ukrainskykh toponimiv Zakarpattia (frahmenty) (2002) [Dictionary of Ukrainian toponyms of Transcarpathia” (fragments)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 365–376 [in Ukrainian].
10. Statieieva V. (2000) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Pedahohy-naukovtsi*. Ch. 2. Uzhhorod, 2000. S. 39–47 [in Ukrainian].
11. Statieieva V. (2002) Kyrylo Halas [Kyrylo Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 3–20 [in Ukrainian].
12. Statieieva V. (2011) Nove slovo Kyryla Halasa v teorii onomasiolohii [Kyrylo Halas' new word in the theory of onomasiology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii». Vyp. 25. Uzhhorod, 2011. S. 4–14 [in Ukrainian].
13. Stryzhak O. (2002) Rusnak, Rusyn, Ruskyi. Ruten. Karpatorus. Uhrorus. Ukrainets (Do 80-richchia z dnia narodzhennia Kyryla Yosypovycha Halasa) [Rusnak, Rusyn, Rusky. Ruthenian. Carpathorus. Ugrorus. Ukrainian (To the 80th anniversary of the birth of Kyrylo Yosypovych Halas)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 21–34 [in Ukrainian].

14. Chuchka P. (2002) Halas v onomastytsi i onomastyka u Halasa [Halas in onomastics and onomastics in Halas]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* Zb. nauk. pr. Vyp. 6: Zbirnyk pamiati Kyryla Halasa. Uzhhorod, 2002. S. 35–39 [in Ukrainian].
15. Chuchka P. P. (2000) Halas Kyrylo Yosypovych [Halas Kyrylo Yosypovch]. *Ukrainskya mova. Entsyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana», 2000. S. 85 [in Ukrainian].

© Галас А., 2021 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; allusyahalas@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>